IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 22 Issue 01 IYUN 2026

ISLOM SIVILIZATSIYASINING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISHIDA MARKAZIY OSIYOLIK ALLOMALARNING QO‘SHGAN HISSASI

Ashurov Nozimjon Alisher o'g'li
Oriental Unversitetni magister talabasi
Telefon: +998 91 639 46 97
E-mail: nozimashurov@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Islom sivilizatsiyasining shakllanishi, rivojlanish bosqichlari hamda bu jarayonda Markaziy Osiyo mintqasidan yetishib chiqqan allomalarning o‘rni va qo‘shgan hissasi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Arab xalifaligi davridagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy o‘zgarishlar, yagona til siyosatining ilm-fan taraqqiyotidagi o‘rni hamda Islom tamaddunining vujudga kelish omillari yoritilgan. Tadqiqotda IX–XII asrlarda Movarounnahr va Xuroson hududida rivojlangan hadisshunoslik, islom huquqi (fiqh), kalom ilmi, tasavvuf ta’limotlari hamda dunyoviy fanlar (matematika, astronomiya, tibbiyot) tahlil etilgan. Shuningdek, xalifalik parchalanishidan keyin vujudga kelgan Somoniylar, G‘aznaviylar va Saljuqiylar davridagi ilmiy muhit hamda mafkuraviy jarayonlar tarixiy va qiyosiy metodlar asosida o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Islom sivilizatsiyasi, Uchinchi Renessans, Markaziy Osiyo, Movarounnahr, madaniyat, hadis, kalom ilmi, tasavvuf, xalifalik, Somoniylar, Saljuqiylar.

Ushbu annotatsiya va kalit so‘zlarning rus hamda ingliz tillaridagi professional tarjimasini quyida qabul qilib oling:

Аннотация: В данной статье научно анализируются формирование, этапы развития исламской цивилизации, а также роль и вклад ученых-аллома, выросших в регионе Центральной Азии в этот процесс. Освещаются общественно-политические и культурные изменения в период Арабского халифата, роль единой языковой политики в развитии науки, а также факторы возникновения исламской цивилизации. В исследовании анализируются хадисоведение, исламское право (фикх), калам (мусульманское богословие), учения суфизма (тасаввуф), а также светские науки (математика, астрономия, медицина), развивавшиеся в IX–XII веках на территории Мавераннахра и Хорасана. Кроме того, на основе исторических и сравнительных методов изучена научная среда и идеологические процессы в периоды правления династий Саманидов, Газневидов и Сельджукидов, возникших после распада халифата.

Ключевые слова: исламская цивилизация, Третий Ренессанс, Центральная Азия, Мавераннахр, культура, хадис, калам, суфизм, халифат, Саманиды, Сельджукиды.

Abstract: This article provides a scientific analysis of the formation and development stages of Islamic civilization, as well as the role and contributions of scholars from the Central Asian region to this process. It highlights the socio-political and cultural changes during the Arab Caliphate, the role of a unified language policy in the advancement of science, and the factors behind the emergence of Islamic civilization. The study analyzes hadith studies, Islamic jurisprudence (fiqh), Islamic theology (kalam), Sufism (tasawwuf), and secular sciences (mathematics, astronomy, medicine) that flourished in Mavarannahr and Khorasan during the 9th–12th centuries. Furthermore, the scientific environment and ideological processes during the Samanid, Ghaznavid, and Seljuk periods, which emerged after the fragmentation of the Caliphate, are examined based on historical and comparative methods.

Keywords: Islamic civilization, Third Renaissance, Central Asia, Mavarannahr, culture, hadith, kalam, Sufism, caliphate, Samanids, Seljuks.

Kirish

Jahon ilmiy jamoatchiligi tomonidan Markaziy Osiyo qadim zamonlardan buyon insoniyat madaniy taraqqiyotining muhim markazlaridan biri ekanligi e'tirof etib kelinadi. Ayniqsa, IX–XII va XIV–XV asrlarda ushbu hudud ilm-fan va intellektning global markaziga aylanganligi bilan alohida ajralib turadi. Ajdodlar merosi, ular qoldirgan ilm-fanga oid asarlar xalqning noyob va bebaho boyligi bo‘lib, ularni tizimli ravishdagi ilmiy tadqiq etish bugungi kunda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Yangi O‘zbekistonda taraqqiyot strategiyasi doirasida olib borilayotgan islohotlar xalqimiz oldiga yangi strategik maqsadlar qo‘yish, inqiroz davrlarining asoratlaridan qutulish imkoniyatini bermoqda. Bu jarayon, o‘z navbatida, o‘zlikka qaytishni, ajdodlar merosi va an'analarini izchil davom ettirishni taqozo etadi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti mamlakatda yangi uyg‘onish – Uchinchi Renessans davrining poydevorini qurish g‘oyasini ilgari surmoqda. Parlament va xalqqa yo‘llangan Murojaatnomada ta'kidlanganidek, Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish uchun yangi Xorazmiylar, Beruniylar, Ibn Sinolar, Ulug‘beklar, Navoiy va Boburlarni tarbiyalab beradigan muhit va sharoitlarni yaratish lozim [1].

Mazkur yo‘nalishda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi O‘zbekistonda Islom sivilizatsiyasi markazi faoliyatini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi hamda “Qadmiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ‘ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorlari sohadagi tadqiqotlarning huquqiy asosi bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning obyekti va predmeti. Tadqiqotning obyektini Islom sivilizatsiyasining vujudga kelishi va rivojlanishiga IX–XII asrlarda yashab ijod qilgan Markaziy Osiyolik allomalarning qo‘shgan hissasi tashkil etadi. Tadqiqotning predmeti esa Islom sivilizatsiyasi tushunchasi doirasida hadis, islomshunoslik ilmlari, kalom, tasavvuf hamda aniq fanlar sohasida o‘chmas iz qoldirgan o‘lka olimlari va ularning ilmiy merosini tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqotning maqsad va vazifalari. Islom sivilizatsiyasining shakllanishi va yuksalishida Markaziy Osiyolik mutafakkirlarning tutgan o‘rnini fundamental tahlil qilish maqsad qilingan bo‘lib, quyidagi vazifalar belgilangan:

- IX–XII asrlarda mintaqada yashab ijod qilgan olimlarning asarlarini tasniflash;
- Ularning ilmiy-falsafiy va diniy g‘oyalarini aniqlash;
- Markaziy Osiyoda rivoj topgan yetakchi ilmiy maktablarning Islom olamiga ta'sirini yoritish.

Ilmiy yangiligi. Tadqiqot davomida IX–XII asrlar Markaziy Osiyo mintaqasida islomshunoslik, hadis, fiqh bilan bir qatorda tabiiy va aniq fanlar doirasida yaratilgan asarlar Islom sivilizatsiyasining poydevori bo‘lganligi dalillandi. Xalifalikda arab tilining davlat tili sifatida rag‘batlantirilishi va ilmiy tadqiqotlarning ushbu tilda olib borilishi kashfiyotlarning tezkor almashinuvini ta'minlaganligi aniqlandi. Shuningdek, mintaqada vujudga kelgan tasavvuf ta'limotlari mahalliy aholining azaliy tajribalari va xo‘jalik hayotidan kuch olganligi asotlandi.

Adabiyotlar sharhi. Islom sivilizatsiyasi va uning tarkibiy qismi bo‘lgan madaniy jarayonlar XX asr o‘rtalaridan boshlab V.S. Tolstov [2], A.P. Yushkevich [3], V.V. Bartold [4] va N.I. Konrad [5] kabi olimlar tomonidan manbaviy jihatdan tahlil etilgan. Mustaqillik yillarida esa ushbu muammoga tizimli yondashuv boshlanib, U. Rudolf [6], B.A. Abduhalimov [7] hamda M. Qodirov [8] asarlarida madaniy taraqqiyot bosqichlari tadqiq etildi. Hadisshunoslik va tasavvuf yo‘nalishida U. Uvatov [9], J.O. Cho‘tmatov [10], Sh. Kamoliddin [11], N. Karimov [12], A. Abdullayev [3], I. Usmonov [4] va M. Xajiyeva [5] tomonidan yirik ilmiy natijalarga

erishilgan. Biroq, Markaziy Osiyo allomalarining Islom sivilizatsiyasidagi o‘rni hali ham kompleks va yaxlit holda maxsus tadqiqot talab etadi.

Metodologiya

Tadqiqot jarayonida tarixiy-qiyosiy tahlil, diskurs, statistik taqqoslash, kontent tahlil hamda davrlashtirish va tizimlashtirish kabi ilmiy metodlardan foydalanildi. Tarixiy manbalar va zamonaviy tarixshunoslik adabiyotlari o‘zaro qiyoslanib, IX–XII asrlardagi ijtimoiy-madaniy muhit xolis baholandi.

Natijalar

Sivilizatsiya tushunchasi jamiyatning sifatiy o‘ziga xosligini, muayyan mamlakat yoki mintaqa doirasida amal qiladigan ishlab chiqarish kuchlari va madaniy qadriyatlar majmuini ifodalaydi [16]. Tarixshunoslikda “Islom Uyg‘onish davri” (Islamic Renaissance) atamasi ilk bor 1922-yilda Adam Mets tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lib, u IX–X asrlardagi yuksak madaniy taraqqiyotni Yevropa Renessansi bilan qiyoslagan edi [8].

Jahon tarixida madaniy taraqqiyot jarayonlari turlicha kechgan. Xitoyda bu jarayon VIII–XII asrlarga, O‘rta Sharqda (Markaziy Osiyo va Eron) IX–XII asrlarga, Yevropada esa XIV–XV asrlarga to‘g‘ri keladi [9]. Sh. Kamoliddin ta’kidlaganidek, IX–XII asrlardagi madaniy jarayonni “Islom yuksalish davri” deb atash to‘g‘riroq bo‘ladi, chunki bu davrda mutlaqo yangi intellektual salohiyat shakllandi va turli madaniyatlar yutuqlari arab tiliga tarjima qilinib, yagona tamaddun mulkiga aylantirildi [2].

Islom sivilizatsiyasining yuksalishi Abbosiylar xalifaligi davriga to‘g‘ri keladi. Tarixshunoslikda ushbu jarayon ikki bosqichga bo‘linadi:

1. **IX–X asrlar** – aniq, tabiiy va diniy ilmlarning keng rivojlanish bosqichi;
2. **XI–XII asrlar** – me’morchilik, san’at va falsafiy-teologik tizimlarning shakllanish bosqichi [2].

Ushbu yuksaklikka erishish uchun xalifalikda dastlab matnshunoslik va manbashunoslik maktablari shakllandi. Qur’oni Karimning tanqidiy matni tuzilishi, sahih hadislarni aniqlash bo‘yichas ilmiy mezonlarning ishlab chiqilishi natijasida ulkan ilmiy tajriba to‘plandi. Keyinchalik qadimgi Hindiston, Eron va Yunoniston olimlarining asarlari arab tiliga tarjima qilinib, “Bayt ul-hikma” (Bag‘dod) kabi markazlarda qayta ishlandi [2]. Arab va fors madaniy an’analarining mahalliy Movarounnahr madaniyati bilan sintezi natijasida ilm-fan, me’morchilik va san’at mislsiz darajada rivojlandi, bu esa oldingi Sasanoniylar davridagi turg‘unlikka barham berdi [2].

Tahlil va muhokama

Mintaqada Islom tamaddunining o‘rnini fundamental tahlil qilish uchun, avvalo, madaniy qadriyatlar va ishlab chiqarish kuchlarining o‘ziga xos o‘zgarish mexanizmlariga e’tibor qaratish lozim. “Islom Uyg‘onish davri” yoki madaniy yuksalish fenomenini tadqiq etgan Adam Mets o‘zining fundamental asarida antik davr merosining arab tiliga o‘tishi hamda IX–X asrlarda yuz bergan intellektual sakrashni Yevropadagi keyingi o‘zgarishlar bilan qiyoslagan edi. Biroq, Markaziy Osiyo yoki tarixiy Movarounnahr va Xuroson zaminida kechgan yuksalish jarayonlarini shunchaki G‘arb Uyg‘onish davrining analogi sifatida ko‘rish ilmiy jihatdan unchalik mukammal hisoblanmaydi. Tarixchi olim Sh. Kamoliddin haqli ravishda ta’kidlaganidek, ushbu jarayonni “Islom yuksalish davri” deb atash konseptual jihatdan aniqroqdir, chunki bu yerda yuz bergan madaniy yuksalish tamoman yangi intellektual zamin va makon yaratdi. Mintaqada qadimiy sivilizatsiyalar silsilasi mavjud bo‘lgan bo‘lsa-da, arab tili davlat va ilm-fan tiliga aylangach, turli mintaqaviy bilimlarning yagona til kontekstida integratsiyalashuvi kashfiyotlar zanjirini tezlashtirdi.

Xalifalikning siyosiy inqirozlari va ijtimoiy qatlamlar o‘rtasidagi iqtisodiy ziddiyatlar Islom dini ichida turlicha mafkuraviy, falsafiy va teologik oqimlarning tug‘ilishiga kuchli turtki berdi. Ushbu mafkuraviy qutblanishlar davrida ratsionalistik qarashlarni ilgari surgan mutaziliylar

oqimi feodallar va shahar burjuaziyasi (hunarmand va savdogarlar) o‘rtasida keng intellektual baza topdi. Mutaziliylarning inson irodasi erkinligi va Allohning adolati to‘g‘risidagi diniy-falsafiy qarashlari xalifa Ma’mun tomonidan 827-yilda davlat mafkurasi darajasiga ko‘tarildi. Ammo an’anaviy qarashlar tarafdorlarining keskin qarshiligi tufayli 851-yilga kelib xalifa Mutavakkil mutaziliylikni rasmiy maqomdan mahrum etdi va sunniylik (ahl as-sunna) yo‘nalishini davlat dini deb e’lon qildi. Aynan mana shu tarixiy pallada feodal jamiyat uchun ratsional falsafa va murosasiz aqiyda o‘rtasidagi oltin o‘rtalikni topuvchi, teologik jihatdan tizimlashtirilgan sholastik (kalom) maktabi zaruriyatga aylandi.

Ushbu teologik tizimlashtirishning tamal toshini qo‘ygan buyuk mutafakkirlardan biri – Abu Mansur al-Moturidiydir. Al-Moturidiy va Abul Hasan al-Ash’ariy asos solgan kalom maktablari Islomning etti asosiy aqiyda ustuniga tayangan: Allohga, Uning farishtalariga, kitoblariga, payg‘ambarlariga, oxirat kuniga, qiyomatning haq ekanligiga hamda taqdirning yaxshi va yomoni Allohdan ekanligiga ishonish. Biroq, moturidiylik maktabining ash’ariylikdan farqi va o‘ziga xosligi shundaki, moturiydlar aql va naql (diniy matn) o‘rtasidagi mutanosiblikni yuksak darajaga ko‘tardilar. Mutaziliylar taqdirning yaxshiligini Xudodan, yomonligini insonning o‘zidan deb bilgan bo‘lsa, ash’ariylar bunga mutlaq raddiya berib, agar yomonlik inson ixtiyorida bo‘lsa, unda Allohning qudrati cheklanib qoladi, degan fikrni ilgari surdilar. U. Rudolfning tadqiqotlarida ko‘rsatilishicha, aynan al-Moturidiydan boshlab Movarounnahr sunniylik ilohiyoti o‘zining chuqur falsafiy va huquqiy yechimlariga ega bo‘lgan mukammal tizimga aylandi. Moturidiylik insonga tanlash ixtiyorini (juz’iy iroda) berish orqali uning ijtimoiy mas’uliyatini oshirdi, bu esa mintaqada huquqiy madaniyat (fiqh) va ijtimoiy tartibning mustahkamlanishiga olib keldi.

Shu o‘rinda, diniy ilmlarning eng yuqori cho‘qqisi hisoblangan hadisshunoslikning Movarounnahr va Xuroson mintaqasida tizimlashtirilishini tahlil qilish lozim. Muhammad Payg‘ambardan keyingi davrlarda hadislarni saralash borasida katta tajriba to‘plangan bo‘lsa-da, aynan IX asrga kelib bu soha to‘laqonli ilm darajasiga ko‘tarildi. Mintaqadan yetishib chiqqan buyuk muhaddislar Imom al-Buxoriy va Imom at-Termiziylarning ilmiy faoliyati Islom olamida metodologik inqilob yasadi. Al-Buxoriy o‘zining "Al-Jome’ as-sahih" asarini yaratishda roviylar (hadis yetkazuvchilar) zanjirini tanqidiy tahlil qilishning o‘ta qat’iy mezonlarini ishlab chiqdi. Bu mezonlar shunchaki diniy emas, balki chuqur manbashunoslik va matnshunoslik qonuniyatlariga tayanar edi. U. Uvatovning tadqiqotlarida ko‘rsatilganidek, ushbu allomalarning hadis ilmidagi xizmatlari tufayli Islom sivilizatsiyasi o‘zining huquqiy va axloqiy manbalarini soxtalashtirish xavfidan butunlay xalos etdi. Hadis ilmining bunday taraqqiyoti mintaqada ijtimoiy adolat poydevori bo‘lgan islom huquqi – fiqhning ham mislsiz darajada yuksalishini ta’minladi. Abu-l-Lays as-Samarqandiy va uning izdoshlari tomonidan yaratilgan tafsir va fiqh asarlari Movarounnahr huquqshunoslik maktabining uzoq asrlar davomida butun xalifalik miqyosida yetakchi o‘rin tutishiga zamin yaratdi.

Mintaqada Islom sivilizatsiyasining eng falsafiy va ichki-ma’naviy yo‘nalishi sifatida namoyon bo‘lgan yana bir fenomen – bu tasavvuf ta’limotidir. VII–VIII asrlarda xalifalikning markaziy hududlarida asketik-mistik oqim sifatida vujudga kelgan so‘fiylik dastlab dunyoning o‘tkinchiligi, ruhni moddiyat asoratidan ozod qilish va Xudoning jamoliga yetishish g‘oyalarini ilgari surgan edi. Soni jihatdan ortib borayotgan muridlar jamoalari va so‘fiy ustozlar o‘rtasidagi munosabatlar vaqt o‘tishi bilan ulkan tasavvufiy birodarliklarni yuzaga keltirdi. Markaziy Osiyo zaminida vujudga kelgan tasavvuf maktablari (masalan, Yassaviylik, Xojagon-Naqshbandiylik, Kubroviylik) o‘ziga xos o‘zgarishlarga uchradi. I. Usmonov va M. Xajiyeva tadqiqotlarida ko‘rsatilishicha, mintaqa tasavvufi shunchaki dunyodan uzoqlashish yoki tarkidunyochilik (asketizm) emas, balki ijtimoiy hayot ichida komillikka erishish g‘oyasini ilgari surdi. Xoja Ahmad Yassaviy va Abdulxoliq G‘ijduvoniy kabi mutafakkirlarning ta’limotlari mintaqa aholisining azaliy tajribalari, madaniyati, kundalik mashg‘ulotlari va xo‘jalik hayotidan kuch

oldi. Masalan, Naqshbandiya tariqatining "Dast ba kor, dil ba Yor" (Qo‘ling mehnatda bo‘lsin, qalbing Allohda) shiori tarkidunyochilikka qarshi turib, insonni jamiyatda faol mehnat qilishga, halol luqma bilan yashashga chorladi. Bu esa mintaqaning iqtisodiy barqarorligiga, hunarmandchilik va savdo-sotiqning rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatdi.

Movarounnahr va Xuroson mintaqasida nafaqat diniy, balki aniq va tabiiy fanlar sohasida ham Islom tamaddunini jahon darajasiga olib chiqqan buyuk ilmiy maktablar vujudga keldi. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg‘oniy, Abu Rayhon Beruniy va Abu Ali ibn Sino kabi allomalarning ilmiy merosi buni to‘laqonli isbotlaydi. Al-Xorazmiyning arifmetika va algebra sohasidagi kashfiyotlari, hind raqamlar tizimini tizimlashtirishi va chiziqli hamda kvadrat tenglamalarni yechish metodologiyasi nafaqat Sharq, balki G‘arb dunyosida ham fanning rivojlanishiga poydevor bo‘ldi. Abu Ali ibn Sinoning tabiblik san’ati, uning "Al-Qonun fit-tibb" (Tibbiyot qonunlari) asari o‘z davrining eng ilg‘or meditsina ensiklopediyasi bo‘lib, inson anatomiyasi, farmakologiya va patologiya sohasida inqilob qildi. Shuningdek, Abu Rayhon Beruniyning astronomiya, geodeziya va mineralogiya sohasidagi matematik hisob-kitoblari va Yer kurasining radiusini aniqlash borasidagi izlanishlari Islom sivilizatsiyasida tabiiy fanlar ratsionalizmning eng yuqori cho‘qqisiga chiqqanidan dalolat beradi. B.A. Abduhalimov asarlarida ta’kidlanganidek, Markaziy Osiyo olimlarining Bag‘doddagi “Bayt ul-hikma” faoliyatidagi ishtiroki xalifalikda dunyoviy ilmlarning fundamental yo‘nalishlarini belgilab berdi.

Xalifalikning parchalanishi (IX–X asrlar) diniy va ma’naviy markazning ham markazsizlashuviga olib keldi, biroq bu holat mintaqalarda yangi mustaqil va qudratli sulolalarning shakllanishini ta’minladi. Movarounnahrda vujudga kelgan Somoniylar davlati davrida Buxoro, Samarqand va Nishopur shaharlari jahon madaniyatining yirik markazlariga aylandi. Somoniylar davrida aholining mutlaq ko‘pchiligi Islom dinini qabul qilgan bo‘lsa-da, bu hududlarda qadimiy diniy an’analar, jumladan, yahudiylik, nasroniylik (nestorianlik), zardushtiylik va qisman buddizm vakillari ham o‘z hayotini davom ettirar edi. Sivilizatsiyaning muhim qonuniyatlaridan biri bo‘lgan madaniy xilma-xillik va bag‘rikenglik (tolerantlik) muhiti diniy qonun-qoidalarning yanada moslashuvchan va ratsional rivojlanishiga xizmat qildi.

Keyinchalik, G‘aznaviylar va Saljuqiylar saltanati davrida ham ilm-fan va mafkura sohasida yirik transformatsiyalar yuz berdi. Saljuqiylar vaziri Nizomulmulk (Abu Ali Hasan Tusiy) o‘zining mashhur "Siyosatnoma" asarida davlat boshqaruvi va ijtimoiy tartib prinsiplarini islom huquqi kontekstida tizimlashtirdi. Eng muhimi, u tomonidan asos solingan "Nizomiya" madrasalari Islom dunyosida birinchi rasmiy va tizimli oliy ta’lim muassasalariga aylandi. Bu madrasalarda islom huquqi, kalom, arab tili bilan bir qatorda dunyoviy fanlar ham o‘qitila boshlandi, bu esa Islom sivilizatsiyasining intellektual elitasini yetishtirib beruvchi tizimli akademiyalar vazifasini o‘tadi.

Shu bilan birga, xalifalik miqyosida va uning chekka hududlarida yuz bergan turli diniy-siyosiy bo‘linishlar, xususan, shialikning ismoiliylar va qarmatlar kabi tarmoqlarga bo‘linishi jamiyat falsafiy tafakkuriga ham ta’sir ko‘rsatdi. Ismoiliylar va qarmatlarning falsafiy tizimlarida neoplatonizm hamda ellinistik g‘oyalarning kuchli ta’siri sezilib turardi. Ular olamning yaralishi (emanatsiya) masalalarini moddiy va ruhiy birlamchilik nuqtai nazaridan tushuntirishga urindilar. Bu kabi murakkab va ba’zan radikal g‘oyaviy oqimlarga (masalan, Hasan ibn Sabboh asos solgan va g‘arbda "Xashashinlar" nomi bilan tanilgan Alamut qal’asi terrorchilik tizimi yoki keyinchalik Eronda yuzaga kelgan bobiylik va bahoiylik harakatlari) qarshi intellektual kurashda ham aynan Movarounnahr va Xurosonning ortodoksal sunniylik ilohiyoti (moturidiylik) asosiy g‘oyaviy qalqon bo‘lib xizmat qildi.

Xulosa

Markaziy Osiyolik allomalarning Islom sivilizatsiyasiga qo‘shgan hissasi ham diniy, ham dunyoviy fanlar rivojida fundamental ahamiyatga ega. Mintaqa olimlari nafaqat tayyor ilmiy

bilimlarni o‘zlashtirdilar, balki hadisshunoslik, kalom, fiqh, matematika, astronomiya va tibbiyot sohalarida yangi ilmiy maktablar va metodologiyalarga asos soldilar. Ushbu boy ilmiy merosni o‘rganish bugungi kunda O‘zbekistonda barpo etilayotgan Uchinchi Renessansning ma’naviy va intellektual poydevori bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekistonda Uchinchi Renessans poydevori g‘oyasi. – Ma’lumot manbasi: www.gazeta.uz/uz/2021/08/17/rennaissance/ (Murojaat sanasi: 23.04.2024).
2. Толстов С.П. Беруни и его “Памятники минувших поколений” // Абу Райхан Бируни. Избранные произведения. / Пер. М.А. Салье. Т. 1. – Ташкент: Наука, 1957. – С. 45-62.
3. Юшкевич А.П. Арифметический трактат Мухаммеда ибн Муса ал-Хорезми // Труды Института истории естествознания и техники АН СССР. Вып. 1. – Москва, 1964. – С. 12-34.
4. Бартольд В.В. Культура мусульманства // Сочинения в 9 томах. Т. 6. – Москва: Наука, 1966. – С. 143–206.
5. Конрад Н.И. Об эпохе возрождения // Запад и Восток. Статьи. – Москва: Наука, 1972. – С. 209–244.
6. Рудольф У. Ал-Мотуридий ва Самарқанд суннийлик илоҳиёти. – Тошкент: Имом ал-Бухорий халқаро жамғармаси, 2001. – Б. 139-142.
7. Abduhalimov B.A. “Bayt al-hikma” va O‘rta Osiyo olimlarining Bag‘doddagi ilmiy faoliyati: (IX-XI asrlarda aniq va tabiiy fanlar). – Toshkent: TIU nashriyoti, 2004. – B. 88-112.
8. Qodirov M. Markaziy Osiyo, Yaqin va O‘rta Sharqning falsafiy tafakkuri. – Toshkent: TDSHI, 2010. – B. 54-76.
9. Uvatov U. Yurtimiz allomalari. – Toshkent: Hilol nashriyot, 2014. – B. 85-98.
10. Чўтматов Ж.О. VII–IX асрлар Термиз маънавий муҳити тарихи: анъаналар, тадриж ва янгиланиш: Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. – Тошкент, 2020. – Б. 114-135.
11. Kamoliddin Sh. O‘rta Osiyo turklarining “Islom yuksalish davri” ga qo‘shgan hissasi // Xorijiy Sharq mamlakatlari tarixiy jarayonlari va ularni o‘rganishning dolzarb muammolari. – Toshkent: ToshDSHI, 2019. – S. 12–31.
12. Karimov N. XX asrning ikkinchi yarmi XXI asr boshlari xorij tarixshunosligida Hakim Termiziy va Abu Iso Termiziy ilmiy merosining o‘rganilishi: Tar. fan. fal. dok. (PhD) diss. avtoref. – Toshkent, 2023. – B. 22-34.
13. Абдуллаев А. Абу-л-Лайс ас-Самарқандийнинг Моваroуннаҳр тафсиршунослигида тутган ўрни: Тарих фанлари номзоди диссертацияси. – Тошкент: ТИУ, 2007. – Б. 24-41.
14. Usmonov I. Tasavvuf: o‘quv-uslubiy qo‘llanma. – Toshkent: Islom universiteti, 2012. – B. 65-82.
15. Xajiyeva M. Xo‘ja Ahmad Yassaviy ta’limotida tasavvuf. Monografiya. – Urganch: UrDU noshirlik bo‘limi, 2015. – B. 45-67.